

בענין חלזון התכלת

העמדת דברים על דיוקם

לקיים את המנהג שנהגו לאחרונה רבים מהת"ח והמדקדקים להטיל בציציותיהם פתיל תכלת הצבוע בדם חלזון הפורפור"א, ע"פ מה שחששו לדברי רבותינו האחרונים, החוות יאיר והיעב"ץ ועוד, שקבעו כי הוא חלזון התכלת, ולסתור דברי המחדשים אשר באו לערער על דבריהם, ולהראות לעין כל כי דברי רבותינו הראשונים בפירוש הסוגיות מחזקים את קביעת האחרונים וסותרים דברי המערערים.

שנת ואמר לך בדמוך חיי ואמר לך בדמוך חיי לפ"ק
עיה"ק בני ברק ת"ו

בענין חלזון התכלת

קונטרס זה, סובב על הקונטרס "תכלא דחלזון", אשר יצא להכחיש כל קשר בין חלזון הפורפור"א לחלזון התכלת, ע"י השערות ואומדנאות והנחות מחודשות. ומתוך כך יצא לערער על מנהגם של הרבה ת"ח ובני תורה המחמירים להטיל בציציותיהם תכלת מחלזון זה.

מטרת קונטרס זה להראות, כי אין שום יסוד לדבריו, ודבריו בזה הם סותרים את דברי רבותינו הראשונים בפירוש הסוגיות, ומנגדים את קביעת רבותינו האחרונים - החוות יאיר והיעב"ץ ועוד - שקבעו במפורש כי חלזון הפורפור"א הוא חלזון התכלת.

ויש לדעת, כי אין מטרת קונטרס זה להקיף את כל הנושא, אלא לעמוד על עיקרי הדברים בלבד, ובעיקר במה שנוגע למה שחידש בקונטרס הנ"ל, אולם החפץ להחכים בנושא זה ישים עיונו בקונטרס "חותם של זהב" אשר האריך הרבה בנושא, ובכמה מקומות קיצרנו מפני שסמכנו על דברים שנתבארו שם בארוכה. (ובקונטרס הנ"ל ציין לעוד ספרים וקונטרסים שדיברו בנושא זה).

בסיום הקונטרס הדפסנו כמה ממכתבי הרבנים שליט"א בענין זה.

בענין חלזון התכלת

העמדת דברים על דיוקם

לאחרונה הוציא הרה"ג ר' אליעזר הול שליט"א קונטרס בשם "תכלא דחלזון" בו הוא מנסה לערער על הקביעה הרווחת כי חלזון הפורפור"א הוא חלזון התכלת. והננו להקדים שהרה"ג הכותב ידוע בתורתו ובחיבוריו ודבריו חביבים לנו, אבל האמת אהובה יותר ומהחובה להעמיד דברים על אמיתתן.

וקודם שנבוא להשיב על דבריו חובה עלינו להקדים כי קביעה זו איננה המצאה חדשה, אלא כבר כתבו כן כמה מחכמי ישראל מהדורות הקודמים^א, החוות יאיר בספרו מקור חיים על שו"ע

^א אין להתעלם מהעובדה כי יתכן ונפתח מקור לזה כבר מדברי רבותינו הראשונים (אף שלא הזכירוהו במפורש):

הרמב"ן, כתב (שמות כח, ב) "והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים", הרמב"ן א"כ איפוא מעיד שהתכלת קיימת בתקופתו, אלא שאין היתר ללבושה כי אם ל"מלך גויים". לפי מה שידוע, בגדי האפיפיור בתקופתו היו צבועים מן הפורפור"א. וא"כ כנראה עליו כיוון הרמב"ן. (לא ידוע על מלכים שלבשו בגדים צבועים מחלזון אחר). (עי' רמב"ן בראשית (יד, א) שכתב, "ומלך גויים, הומלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין, רמז "למלך רומי" אשר הומלך על עיר מקובצת מעמים רבים, כתיים ואדום ויתר גויים").

הרמב"ם (בפ"ב דציצית ה"ב), כותב על החלזון פרט אשר איננו נמצא בשום גמרא או מדרש מדברי חז"ל שבידינו - "ודמו שחור כדיו". והנה בכתבי אריסטו אשר היו לפני הרמב"ם (וכמש"כ הרמב"ם גופיה במקו"א), כתוב כן על חלזון

בענין חלזון התכלת

או"ח^ב וכ"ה בתועפות ראם על היראים^ג ועוד^ד, וכן פירש הרש"ר הירש בפסוק שפוני טמוני חול^ה (שחז"ל דרשוהו על חלזון התכלת), וכן

הפורפור"א. ואם הרמב"ם נקט דחלזון הפורפור"א המוזכר בכתבי חכמי אוה"ע הוא הוא חלזון התכלת - מובן היטב מהיכן שאב הרמב"ם פרט זה.

הראב"ה (ברכות סי' כה), מביא בשם ירושלמי (ואינו לפנינו) לפרש מתני' דמשיכיר בין תכלת ללבן, "בין פורפירין" ובין פרפינון". ופורפירין הוא בגד תכלת - ויש להניח שנקרא כן ע"ש החלזון. [בקונטרס תכלא דחלזון כתב לדחות, דאה"י הירושלמי איירי בחלזון הפורפור"א ומ"מ אינו חלזון התכלת של ציצית אלא תכלת אחר בהיר. ומלבד חידושו שהשמיענו בדרך אגב דלפי שיטתו לא רק דבי מיני חלזון איכא אלא אף ב' מיני תכלת איכא, ושניהם נקראים תכלת בלשון חז"ל, ומ"מ האחד כשר והשני פסול (וחז"ל לא ראו צורך לפרש לנו זאת בשום מקום. בינו נא זאת!), אלא דהיא גופא בורכא היא, דבהדיא איתא בגמ' מנחות (מ"ג ב') תניא וראיתם אותו וזכרתם ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בה, ואיזו זו זו קרית שמע, דתנן מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן. ע"כ. הרי דתכלת של ציצית היא היא תכלת דק"ש].

ויש לציין, כי מלבד דברי רבותינו הראשונים והאחרונים הנ"ל, עוד יש בזה הרבה הוכחות מתרגומי התורה העתיקים ליוונית (שנתחברו בזמן שנהגה התכלת בישראל) שתירגמו לחלזון זה, ועוד ראיות כיו"ב, אלא שלחסרון בקיאותינו בדברים אלו אין אנו מתיימרים לקבוע ע"פ הוכחות אלו, ודי לנו בכך שכן נקטו לעיקר רבותינו האחרונים, אשר המה בחכמתם ובבקיאותם ובדעתם הרחבה כבר הכריעו כן בפשיטות, ואנו אין לנו אלא לילך בדרכם הסלולה, ואין שום צורך עוד "לחזק דבריהם", ואין אנו באים בקונטרס זה אלא לבאר דעתם ולדחות דברי המערערים עליהם.

^בסי' יח אות ב, "בחידושים כתבתי דדס חלזון שבו צובעין תכלת וכו' שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר".

^גסימן ת"א ס"ק יז, "והך חלזון שצובעין מדמו תכלת נקרא חלזון אדומי פורפור שנעקע".

^דכגון בספר הקדמון על עניני המקדש "שלטי הגבורים" מר"א הרופא (מוזכר בפר"ח ובתו"י"ט בכ"ד ועוד), שכתב בתוך דבריו (בפרק עט), "רמש היס שנקרא פורפור"א והוא חלזון שצובעין בו התכלת". [ועי' גם מש"כ הג"ר דוד זינצהיים

בענין חלזון התכלת

היעב"ץ כתב שהוא חומט (-חילזון) ימיל¹ והביא פרטים מחכמי האומות על חילזון התכלת¹ והם דברי חכמי אוה"ע על חילזון הפורפורא.

אלא שכל אלו לא הכירו חלזון זה במציאות, אלא מהידוע להם מכתבי חכמי אוה"ע הקדמונים, וכנראה שלא ידעו אם חלזון זה קיים עדיין בזמנם ועכ"פ עד לדורנו לא ידוע מי שמצא החילזון הזה והצליח לצבוע ממנו תכלת אף שנודע אצל החכמים שהקדמונים צבעו ממנו.

בעל היד דוד בספרו מנחת עני (ח"ב עמ' קיא), ובמוסף הערוך (ערך פורפירא), ובפי' הגרא"ז מרגליות לפסיקתא (פ' ויהי ביום כלות סי' ט ס"ק נז).

כאן המקום לציין כי היו שהביאו את הקביעה הזו שזהו חלזון התכלת, ופקפקו בה מטעמים שונים; בשו"ת דברי יוסף (לר' יהוסף שוורץ, בעל תבואות הארץ, ח"ב סי' לט) הקשה על קביעה זו מכך שהוא שרץ ואינו מן המותר בפיך, והביא שהרמב"ם כתב שהוא דג, ואולם לקמן נתבאר שדעת כל הראשונים מלבד הרמב"ם שהחלזון הוא תולעת, (ואף בדעת הרמב"ם אין הכרח ברור שהוא דג ממש), ועל קושייתו שאינו מן המותר בפיך, מכל הראשונים הנ"ל מוכח דלא חששו לזה. וכבר האריכו האחרונים ליישב זה. וכן בתפארת ישראל הביא קביעה זו (קופת הרוכלים הקדמה לסדר מועד), ופקפק בה, והמעין יראה כי לפי המציאות הידועה כיום בחלזון הפורפור"א אין מקום לפקפקו. ועכ"פ שמענו שהיתה זו הפשטות המקובלת במשך הדורות, ואף שלא הכירו את החלזון במציאות.

^הבמהדורה המתורגמת לעברית נכתב "חלזון הארגמן", ובמקור בגרמנית "פורפור"ר שנע"ק" (הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א).

¹בסידורו בפירושו לק"ש.

^אבספרו מטפחת ספרים פ"ד "ובענין צידת חלזון אמרו בפרק במה מדליקין וכו' מסולמא דצור ועד חיפה, וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אומות העולם, כותבי ישובי המדינות והנמצא בה לצורך העולם, וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם בין שני מקומות הללו, וידוע שצור וחיפה הן שתי עיירות היושבות על חוף הים הגדול של תורה, ויושבי צור וצידון היו צדין אותו ועושים בו סחורה" (ודברים אלו כתבו בספרי אוה"ע על חלזון הפורפור"א, ובכלל בספריהם לא נזכר כלל על דג אחר שצובעים בדמו כי אם על זה). ושם כתב להקשות על הנראה מפשט דברי הזוהר שחלזון התכלת נמצא בים הכנרת.

ובנקודה הזו חל חידוש בדורינו אחר שאותו החלזון שנוכר בכתבי חכמי אוה"ע הנ"ל, מפורסם וידוע הוא בדורינו באותו שם, ותואם לכל הדברים שכתבו עליו שם, ומצאוהו והפיקו ממנו את צבע התכלת^ח, וצבעו בו ציציות הרבה. ועל כן רק בדורינו עלה נידון זה למעשה.

כך שלעצם הדברים הבא לחלוק על הקביעה שחלזון הפורפורי"א הוא חלזון התכלת, בא לערער על קביעתם של חכמי הדורות, שסברו וקבלו בפשטות את ההנחה שאותו החלזון הנזכר בכתבי אוה"ע (שחיו בתקופת בית שני, בזמן שהיו צובעים תכלת מהחלזון, הן לישראל והן לאוה"ע) שצובע כחול, הוא הוא אותו חלזון שצבעו בו ישראל תכלת לציציותיהם, וראו בזה סברה פשוטה ומוכרעת.

וכיוון שכן, בבואנו לדון בנושא זה, אם אנו באים לחלוק על מה שהיה פשוט לרבותינו האחרונים, חובה עלינו לדון בדברים במשנה זהירות ובכובד ראש, ובודאי ובודאי שאם לא שיהיו בידינו קושיות חזקות ומכריחות, לא נוכל לקבוע שהחוות יאיר טעה, ושהיעב"ץ טעה, וכן הלאה על זה הדרך, על סמך הנחות מחודשות והשערות בעלמא, ולהקל ראש במ"ע דאורייתא.

המעיין בקונטרס שלפנינו יראה שלא זו בלבד שרבות מהשערותיו של הרב הכותב שליט"א הינם דברים מחודשים נגד האחרונים, אלא שאף בדברי רבותינו הראשונים מבואר שלא כדבריו בהרבה ענינים. ועל כן חובה עלינו להעמיד דברי רבותינו כצורתם, ולהשיב על מה

^ח מן הראוי לדעת, כי אף אחר שמצאוהו לא ידעו כיצד מוציאים ממנו את צבע התכלת, כי הצבע שהתקבל מהצביעה בדמו היה סגול. ומכח קושיא זו, רצה לקבוע הגרי"א הרצוג (שחקר את ענין התכלת) שזהו אינו חלזון התכלת. אמנם לאחמ"כ בשלב מסויים התברר כי באופן פשוט ניתן לצבוע עמו תכלת, (וזאת ע"י חשיפה לשמש או אפי" לאור היום, דבר שהיה ממילא בצורת הצביעה שבזמן חז"ל, וכן אפשר לעשות זאת ע"י הרתחה גמורה (וכלשון הגמ' ומרתחינן ליה) וריבוי בכמות הסממנים), והצבע הסגול שיצא מתחילה לא היה אלא מפני שצבעו בתנאי מעבדה במקום סגור וכו'.

בענין חלזון התכלת

ז

שחידש, ולהראות לעין כל שדברי רבותינו מיושבים ומוכרעים והשכל הישר מורה כדבריהם^ט.

ועתה נבוא להשיב בקצרה על דברי ערעורו. ומקודם לזה נחזור בקצרה על הדברים הברורים והמוסכמים, והם, כי התכלת שימשה לא רק את בני ישראל למצות ציצית, אלא שימשה אף את העכו"ם לבגדי כבוד וכיו"ב, וכדמוכח מקראי טובא^ז (וכגון במשתה אחשורוש "חור כרפס ותכלת").

והנה בכתבי חכמי אומות העולם^ח (שחיו בתקופה בה התכלת היתה מצויה) מתארים חלזון בשם פורפורא שמוציאים ממנו צבע כחול. חלזון זה מזוהה כיום בבירור, וגם כיום ניתן להוציא ממנו צבע כחול (-ואגב הוא גם הבעל חי היחיד בעולם הידוע שמוציא צבע כחול בצורה טבעית). כך שהסברא הפשוטה נותנת, שהוא הוא חלזון התכלת. ובדאי שזה מה שהביא להחוות יאיר והיעב"ץ ודעימייהו לנקוט כך.

^ט יש לציין, כי אחר שפרסמנו את עיקרי דברינו, פרסם הרה"ג הנ"ל דף תגובה לדברינו, וכינהו בשם "העמדת הדיוק על הדברים - תמצית קונטרס תכלא דחלזון". בהיות שאף לאחר העיון בו לא מצאנו מנוח בתשובותיו, והרבה מטענותיו שם - בעיינו הינם משוללי הבנה, ופליאתינו עדיין בעינה עומדת מה מכריחנו לחדש חידושים אלו נגד כל דברי רבותינו הראשונים והאחרונים, לא נותר לנו אלא לפרסם הדברים כצורתם, לבאר דעתנו שוב, ויראו הלומדים וישפטו בנינו.

כן הוספנו כאן דברים אשר השמטנו מתחילה, מחמת חפצינו לקצר ולהעמיד הדברים בצורה ברורה וקצרה (ואף כאן קצרנו בכמה מקומות מטעם זה, ולא הארכנו אלא בעיקר במה שנוגע לחידושו, והחפץ לעיין בנושא זה בכללותו יעיין בקונטרס חותם של זהב וכנזכר במבוא).

^ז וכן מוכח בש"ס בכמה דוכתי, והאריך בזה בקונטרס חותם של זהב, וא"צ לכפול הדברים.

^ח כאריסטו ותלמידיו, מתקופת בית שני. (דבריהם הובאו בתרגום לעברית בסו"ס לולאות תכלת).

בענין חלזון התכלת

יתירה מזו, אחר שידענו כי בזמן חז"ל היו צובעים ממנו תכלת (עכ"פ שלא למצוה), אם איתא דפסול הוא לתכלת, הו"ל לחז"ל לפרושי. ולא רק שלא מצינו שפירשו לפסלו אלא שמצאנו בדברי חז"ל בתוספתא (מנחות פ"ט ה"ו) שכשפירשו תנאי התכלת הכשרה למצוה קבעו בדווקא בלשון זו "מן החלזון כשרה, שלא מן החלזון פסולה". ומשמע מזה שבין הצבעים שהיו בזמנם אין תכלת מחלזון שפסולה למצות תכלת. וכיון שהפורפור"א ידועה לנו כתכלת מן החילזון ששימשה לצביעה בזמנם, ע"כ שכשרה היא למצות תכלת, אף אם יבוא מאן דהו לחדש כי היה עוד חלזון שממנו היו משתמשים למצות ציצית.

ובכדי לענות על טענה אלימתא זו, בנה הרב הכותב קומה על גבי קומה של הנחות מחודשות מאד, כדלהלן.

ראשית, קובע הוא, שמן הפורפור"א לא היו צובעים "תכלת". אמנם צבעו ממנו כחול, אך הוא מחדש שהתכלת של מצוה הינה כחול עמוק (הנקרא "כהה" בעברית מודרנית) מאד, כשחור ממש, בדרגת כהות כזו שלא ניתן בשום אופן להפיק מן הפורפור"א. וכאשר מיד עולה הקושיא, שהרי קלא אילן ידוע שצובע הוא כחול ולא שחור, הוא מחדש, כי את הקלא אילן צבעו בצורה אחרת שלא ידועה כיום כלל (ללא המסה במים, כלשונו), שאם יצבעו באופן זה, לדעתו, יצבע צבע שחור. ולטענה שבגמ' מבואר שקלא אילן הוא צבע עמיד מאד, ודבר זה ידוע שהוא בגלל צורת צביעתו באופן הידוע כיום, הוא מיישב, כי ב' אופנים אלו של צביעה היו ידועים בזמן חז"ל, ותרוייהו קלא אילן נקראו. וכשחז"ל מדברים על הזיוף של התכלת, הכוונה שנצבע באופן שלא ידוע כיום, ואילו כשחז"ל מדברים על הקלא אילן כצבע עמיד, היינו שנצבע בצביעה הידועה כיום.

שנית, כל הסוגיות המדברים על החלזון, התואמות היטב את הפורפור"א, הוא מודה שדוחק לאוקמי בחלזון אחר, ועל כן מודה הוא

בענין חלזון התכלת

שהסוגיות האלו מיירו בחלזון הפורפור"א - שצבעו ממנו בזמנם, אך צבע שאינו "תכלת" (לשיטתו).

ובאמת, כי כל לומד ומעיין מבין כי כל הדברים אלו הינם מחודשים מאד ורחוקים מאד מפשטות הדברים, ואין מקום לחדש כגון זאת בלי מקורות איתנים ומוכרחים. ונראה שגם אם יש לדברים מקום לפלפולא הרי ברור שאין בכך לפטור אותנו מלחשוש לדברי רבותינו שלא נקטו כחידושיו. אלא שאף על כל זאת - מצינו בדברי רבותינו הראשונים כולם, שדבריהם מפורשים להדיא שלא כדבריו.

על הקביעה שהתכלת איננו כחול אלא "כחול כהה" עד שהוא מתחלף עם שחור, ודייק כן מהרמב"ם. הנה לא פירש לנו איזה רמה של שחור מדובר - אלא כתב שאותה שחרות לא ניתן לצבוע מהפורפור"א. ואחר שידוע כי ניתן לצבוע מהפורפור"א כחול עמוק ממש, אלא שאינו שחור, א"כ אין מקום לדבריו אלא אם סבור הוא שהתכלת הוא כהה כעין מה שנקרא בלשונו שחור ממש. ואם זוהי כוונתו, הרי שדבריו הם נגד הקבלה המסורה בידינו ומפורשת בהרבה מדברי הראשונים, שהתכלת הוא בלוי"י שהוא כחול וכצבע השמים, וכמדומה שלא פיקפק בזה אדם מעולם והאריכות למותר. ואילו צבע הנקרא שחור בזמנינו לא ניתן לכנותו כחול כלל. ולהדיא אמרו בגמ' (מנחות מ"ג ב') דתכלת דומה לים וכו', ושחור ממש אין לו שום דמיון לים²⁷.

ואף שבלשון חז"ל נקרא התכלת בכמה דוכתי שחור וכפי שהביא שם, אין בזה הכרח שהכוונה להנקרא בלשונינו שחור, שבלשון חז"ל גם בלוי"י עמוק נקרא שחור, ומצינו כן בביאור הלכה (סי' ל"ג ס"ג ד"ה הרצועות) שפוסק שרצועות של תפילין בצבע בלוי"י כשרות דאף זה נכלל בשחור. ורש"י (ס"פ שלח) שהביא את המדרש אגדה דהתכלת

²⁷לא מצאנו בדברי הרה"כ בתגובתו שום מענה לקושיות חמורות אלו.

שחור כלילה, הוסיף בלשונו "כרקיע המשחיר לעת ערב", וכוונתו ברורה לאפוקי ממראה הרקיע באמצע הלילה, שזה איננו תכלת.

וכמו"כ מהקלא אילן מוכח שהצבע הוא כחול רגיל ולא שחור, שהרי מקלא אילן א"א לצבוע שחור - ובאשר לטענתו שחידש, שניתן לצבוע ממנו שחור בצורה מסויימת שלא ידועה היום (ולא פירש מנין לו זאת, וקרוב הדבר שאין כלל מציאות כזו), ותרי גווני קלא אילן יש, ובגמ' ב"ק (צ"ג ב') בקלא אילן דלא עבר, פירש הרה"כ לפי דרכו שזה כאופן הצביעה שידוע כיום, שצובע כחול, שאיננו תכלת לשיטתו, ואולם רש"י על אתר מכחישו להדיא, שפירש שם קלא אילן - דומה לתכלת, עכ"ל³. ובכלל עצם צביעת שחור מקלא אילן לא מצינו בשום מקום בדברי חז"ל, ולהיפך - לא מצינו שזייפו תכלת עם צבעים הצובעים צבע שחור ממש כדיו ודכוותיה.

ומה שכתב שהסוגיות דמיירו בחלזון, ושתואמות את הפרפור"א, מיירו באמת בחלזון הפרפור"א, אך איננו חלזון התכלת. הנה אף שהוא גם רעיון מחודש, מ"מ כבר אין בו כ"כ נפק"מ לעניינינו, אחר שביררנו שמחלזון הפרפור"א צבעו תכלת. ומ"מ לשיטתו מחוייב הוא לחלוק על גדולי הראשונים - כמו הסוגיא בשבת כ"ו א', דנבוזראדן השאיר צידי חלזון מצור עד חיפה, והם מקומות שמצוי בהם חלזון הפרפור"א עד היום, והרה"כ פירש ע"פ דרכו דאיירי בחלזון שאינו חלזון התכלת, ואילו חלזון התכלת כתב שמקומו בים כנרת כהזוהר. אך הנה בפ"י המיוחס ליונתן בן עוזיאל בפרשת וזאת הברכה (ל"ג

³ומה שכתב הרה"כ בתגובתו לתרץ שאין כוונת רש"י שה"גוון" דומה לתכלת אלא שהוא "עמיד וחזק" כמו תכלת, מלבד שמשמעות המילים הפשוטה איננה כך, עוד הדברים תמוהים מצד עצמם, שאם כן אין זה פירוש ל"קלא אילן", אלא פירוש ל"דלא עבר" דומיא דתכלת, ויתירה מכך תמוה טובא לשיטתו שרש"י תלי תניא בדלא תניא, שהרי עמידות התכלת בפני הצפון לא נזכרה בשום מקום בש"ס, ואדרבה התוס' חולקים בזה וכמו שהביא הרה"כ גופיה בתוך כדי דיבור.

בענין חלזון התכלת

י"ט), כתב להדיא⁷ שהחלזון נמצא בים הגדול, וכן הרמב"ם (פ"ב מציצית ה"ב) כותב שהחלזון נמצא בים המלח, ופ"י המפרשים¹⁰ שהכוונה לים שמימיו מלוחים והוא הים הגדול (והביאו שהרמב"ם בסוף פיהמ"ש כותב שנסע באניה בים המלח - וגם שם ודאי כוונתו לים הגדול, וראה במקו"צ שעל הגליון בהוצאת פרנקל¹¹). וכן הרדב"ז בתשובה (ח"א סי' תרפ"ה) הבין שמדובר בחלזון התכלת. ובדברי הזוהר הנה הרמ"ק ועוד¹² דחקו הרבה שלא יסתור לש"ס שחלזון התכלת נמצא בים הגדול ונקטו כדברי תלמודן שחילזון של מצוה מצוי

⁷והרה"כ השיג על דברינו בתגובתו שלא כתוב כן ביונתן בן עוזיאל, אך הנה בתרגום יונתן בו עוזיאל לפנינו איתא להדיא "ארום על ספר **ימא רבא** שרן וכו' וחלזונא יאחדון ויצבעון מדמיה תכלא". (וכבר הגר"ד סולוביצ'יק זצ"ל (ישורון י' עמ' רלו) הוכיח מכאן שהחלזון נמצא בים הגדול).

¹⁰שו"ת דברי יוסף שוורץ (ח"ב סי' לט בהערה), הרד"ל (בהגהותיו על הרמב"ם שם), הגר"ד זינצהיים בעל יד דוד בספרו מנחת עני (ח"ב עמ' קי), הגר"י קמינצקי בסי' אמת ליעקב (שבת ק"ט א' ובמדבר לד, יב) והאריך בכמה ראיות, האדמו"ר מראדזין בסי' שפוני טמוני חול (דף יד ע"ב), הגר"ח קניבסקי בסי' קרית מלך (על הרמב"ם שם) ובאגרות וכתבים דרך אמונה (סי' קפא), וכבר קדמם התו"ט במעדני יו"ט (נדה פ"ט ה' כלאים ס"ז סק"י) בביאור דברי הרמב"ם (רפ"י מהלי כלאים).

¹¹ועוד מצינו ברמב"ם ה' ערכין וחרמין (פ"ח ה"ח) "ישליכן לים הגדול ים המלח כדי לאבדן". ואילו את ים המלח לחוד מכנה הרמב"ם (שבת פכ"א הכ"ט) ים סדום. וע"י פ"י רבינו חננאל לפסחים (כ"ח א') שמפרש מה דאיתא בגמ' ים המלח על ים הגדול. (וע"י תשו' הרמב"ם בלאו סי' קפד). וכבר ציינו הדברים על גליון הרמב"ם במקו"צ שבמהדורת הר"ש פרנקל, והרחיבו בזה הגרד"מ שמידל שליט"א בקובץ אהל שרה לאה (עמ' רלט) והגר"ח סופר בסי' תורת יעקב (עמ' תשנ), והם דברים מוסכמים בלי קשר לנידון התכלת.

¹²ע"י להחיד"א בנחל קדומים (פי' תרומה) שהביא דברי הרמ"ק שפירש דכוונת הזוהר לכנרת של מעלה ע"ש ודחה דברי הרמ"ז שפירש דברי הזוהר כפשוטם. גם הג"ר דוד זינצהיים בעל היד דוד בספרו מנחת עני (ח"ב עמ' קי) כתב ע"ד הרמ"ז שדבריו ודאי דחוקים.

בענין חלזון התכלת

בים הגדול - ואילו את תירוצו דתרי מיני חלזון איכא - לא העלו על דל שפתם. גם בכפתור ופרח (פי"א) מבואר שהחלזון הנמצא בחלקו של זבולון (שהוא חלזון התכלת - דבר שהרה"כ מודה בו), הוא חלזון החלזון הנמצא מצור ועד חיפה.

וכן מה שחידש דסוגיא דהצד חלזון והפוצעו (שבת ע"ה א') איירי באמת בחלזון הפורפור"א אך הוא איננו חלזון התכלת - הנה בתוס' בשבת צ"ד א' (ד"ה שהחי), ובעירובין צ"ז ב' (ד"ה את), ובתוס' הרא"ש (שם ושם), מוכח שהוא החלזון שהיו נצרכים למשכן, והיינו חלזון התכלת, וכן מוכח בריטב"א (שבת ע"ה א' סוד"ה והא), דהסוגיא איירי בחלזון התכלת.

ומאחר שכן - נפל כל בניינו, אחר שנתברר כי מחלזון הפורפור"א צבעו תכלת - א"כ דברי חז"ל דתכלת אינה באה אלא מן החלזון - כוונתם ברורה על הפורפור"א. ומעתה אין לנו עוד צורך להטפל בשאר הדברים. ואף אם יש קושיות, מ"מ א"א מחמת זה לנטות מהנראה מסתימתם כפירושם של חז"ל בתוספתא ובש"ס שחלזון הפורפור"א כשר לתכלת. (וכ"ש אחר שמוכח להדיא במנחות מ"ג א' דלא היה ידוע בזמנם פסול אלא בקלא אילן לבדו, דהוכיחו להכשיר חוטים צבועים בצבע תכלת מדלאו קלא אילן הוא ע"ש). וכ"ש שהקושיות אינם קושיות של ממש. ואעפ"כ לא משכנו ידינו מלבאר מקצת מהדברים ולהוכיח שאין כל מקום להשגות^נ.

^נהרה"כ בתגובתו תמה על שלא כ"כ התייחסנו לכל טענותיו, והאמת שעל הרבה מהטענות לא הגבנו מהטעם הפשוט שניכר לעין כל קורא שהקושיות הם בגדר "יש להקשות בדוחק", (לדוגמא הטענה ש"לא נזכר בגמרא שיש לערב את הדם במים בכדי לצבוע" (!) ועוד כהנה וכהנה), וכן מהטעם שלא יתקבל אצל הקורא הרושם כאילו בקושיות אלו ובתירוצים עליהם מתחיל ומסתיים הענין, והרי עצם הקביעה שחלזון הפורפור"א הוא חלזון התכלת איננה מחמת שהיא "מסתדרת ומתאימה" עם כמה סימנים בחז"ל או משמעות איזה סוגיות, אלא היא קביעה העולה בתור פשטות ברורה לאחר ידיעת המציאות ההיסטורית בענין, וכדנקטו האחרונים, ואף מוכרחת היא לאור דברי התוספתא הברורים, ואחר דברי הגמ'

בענין חלזון התכלת

יג

מה שנתלה הרבה בלשון הרמב"ם שהחלזון הוא דג - ופירש דג כפשוטו, יש הרבה להאריך בשיטת הרמב"ם (ועי' חותם של זהב בארוכה, ובפרט ממה שהביא מבנו ר' אברהם^ט), אמנם הדבר תמוה

במנחות מ"ג האי לאו תכלתא וכו', ובהעדר סתירת בנין זה, כל הקושיות - יהיו חזקים ככל שיהיו - אין בכוחם לדחות את הפשטות הברורה שנקטו האחרונים, וז"ל החת"ס בתשובותיו (חו"מ סי' ט), "ומשום קושיית וכו' לא נעקש את הישרה, ושערי תירוצים לא ננעלו". והדברים נכונים ממש בנדון דידן, כי לומר שהיו ב' חלזונות שצובעים תכלת, ורק אחד מהם כשר למצוה, ואעפ"כ חז"ל בתוספתא לא כתבו מה מביניהם כשר, וסתמו דבריהם, הם דברים הקשים לשמוע. והדבר ברור לכל מבין שהנקרא "חלזון", וצבעו בו תכלת בזמן חז"ל, וחז"ל כשהגדירו הכשר והפסול לא כתבו אלא "מן החלזון כשרה, שלא מן החלזון פסולה", אזי הדבר פשוט שכשר הוא לתכלת של מצוה, ותו לא מיד. והבא לפקפק בפשטות זו, לכאורה הוא מפקפק בקביעת ההלכה המסורה לנו. וכשם שאם יבואו לחדש (כמובן על סמך "קושיות" ו"דקדוקים" ו"השערות מחקריות") שתפילין כשרות רק מעור בהמות מזון פלוני, ולולבים כשרים רק מדקלים מזון אלמוני, הרי מובן שכל בר דעת ידחה חידושים כגון אלו באמת הבנין, מאחר שפשוט שאילו היה קפידא בדבר היו חז"ל מפרשים כן, וא"כ ה"ה הכא. ואף אם יביאו הוכחות רבות כי שניים היו שנקראים חלזון, מ"מ לדבריהם ייאמר כי אחר שסתמו חז"ל דבריהם ודאי שניהם כשרים למצוה.

ולא הוצרכנו לדון אלא בעיקר מה שרצה לומר הרה"כ כי צבע התכלת שצבעו בזמן חז"ל מהפורפור"א אינו גוון תכלת כלל, ורק גוון השחור הוא תכלת, כי אזי לא היו טענותיו נגד חז"ל. אלא שאחר שהעמדנו את דברי רבותינו הראשונים בקרן אורה, שצבע התכלת הוא בלוי" (כחול) ולא אחר, א"כ מעתה שבנו לסתימת הש"ס והתוספתא, באופן שלא מותר מקום ספק בענין כי חלזון הפורפור"א הוא חלזון התכלת. ואם יש קושיות, מחמת שאין נראה לנו פרט מסוים מתאים בדיוק למשמעות דברי חז"ל במקום אחר, אף אם לא יהיה בידינו יישוב ברור מ"מ לא נוכל לזוז מהקביעה שחלזון הפורפור"א הוא חלזון התכלת, ושערי תירוצים לא ננעלו. אלא שלמרות כל זאת לא משכנו ידינו מלהשיב על מקצת טענותיו של הרה"כ, בכדי להראות שגם קושיותיו אין בהם ממש. ועי' במכתב הגר"ש נדל שליט"א (נדפס בסוף הקונטרס).

^ט וכעת מצאנו להגר"י קמינצקי זצ"ל (אמת ליעקב שבת כ"ח א') שג"כ כתב דודאי גם לרמב"ם החלזון הוא רמש ואינו דג ממש.

בענין חלזון התכלת

ביותר, מה שייך להקשות מזה, הלא כל שאר רבותינו הראשונים חלוקים עליו בדבר זה, וכמו שכתב רש"י (סנהדרין צ"ט א') שחלזון התכלת הוא תולעת, וכן מבואר להדיא בדברי הראב"ד והר"ש בביאורם לתורת כהנים (ר"פ מצורע)², גם הראב"ה (שבת קצד) כתב דחלזון תולעת הוא ואין לו עור, וכע"ז כתב בתוס' ר"י הזקן^{כא}, וכן הריטב"א (שבת ע"ה א') כתב בשם הרמב"ן דחלזון אינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות, וכ"כ ג"כ בחידושים המיוחסים להר"ן (שבת ק"ז א').

ומוכח שפירשו כולם דחלזון הוא מה שנקרא חלזון בלשוננו, ואינו דג בעל סנפיר וקשקשת. (ואף באחרונים סוגיין דעלמא הכי אזלא - וכידוע חקירת האחרונים היאך הותר למשכן תכלת הלא אינו מן המותר בפ"ך, שהיא קושיא המבוססת על ההנחה שהתכלת היא מן החלזון ולא מן הדג, וכיו"ב עזה"ד, וע"י פמ"ג סי' שט"ז א"א סקט"ו). ובגמ' מנחות מ"ד א' חלזון זה גופו דומה לדג, ומשמע דאינו דג^{כב}, ויתכן שהרמב"ם (אם סובר הוא שהחלזון דג ממש) היה לו גירסא אחרת בגמ', שהרי לא הביא גמ' זו. ועכ"פ אחר שלכה"פ מצינו מחלוקת בין רבותינו הראשונים אם החלזון הוא מה שנקרא בלשוננו חלזון או מה שנקרא בלשוננו דג, מנין לנו לתפוס עיקר כהרמב"ם, ולהניח דעת שאר כל רבותינו הראשונים, בפרט שהמציאות הנראית לעינינו מוכחת כדבריהם.

² שו"ר שכ"כ ג"כ בפ"י רב נתן אב הישיבה על המשניות (פ"ד דמנחות).

^{כא} שבת ע"ה א', כתב בפשיטות דהחלזון אין לו עור, היפך המבואר בר"פ שמונה שרצים דלדג יש עור.

^{כב} וכבר דקדק כן במעשה רוקח על הרמב"ם (פ"ב מציצית) וז"ל, ולכאורה משמע מדבריו (של רש"י) שאינו מין דג וכו', וכן יש לכונן לשון הברייתא דקתני וברייטנו דומה לדג דמשמע שאינו דג אלא ברייתו כגוף הדג וכו'. וכ"כ בשו"ת נודע ביהודה (תנינא או"ח סי' ג' מבן המחבר ד"ה אך לכאורה). וע"י בשו"ת משכנות יעקב (או"ח סי' קנו, ובשו"ת חוט המשולש סי' כג) שכתב, וידוע שלשון דומה הוא שאינו לגמרי רק דמיון קצת, כדאיתא סוכה ל"ב א' דומה לחרות וכו'. עכ"ל.

בענין חלזון התכלת

מה שכתב שהחלזון חי שבעים שנה, הוציא דבר זה ממה שאמרו בגמ' חלזון זה גופו דומה לים וכו' "ועולה אחת לשבעים שנה", וסבר שהכוונה שכל חלזון בפני עצמו עולה פעם בשבעים שנה, אולם נראה פשוט שאינו כן, ובודאי אין הכוונה שבכל עת ישנם חלזונות שעולים - כל אחד בזמנו שלו³².

³² ובתגובתו מתעקש הרה"כ לחזור על קביעתו המוזרה כי הכוונה שכל חלזון בפני עצמו עולה אחת לשבעים שנה, והנה מלבד החידוש המציאותי הגדול שחידש שיש לחלזון אריכות ימים מופלגת יותר מכל הבעלי חיים שכמותו, מה שאין לו הכרח כלל וכנ"ל, גם קביעתו נסתרת מהברייתא עצמה, שהרי פירשה שלפיכך דמיו יקרים, (וכן פי' רש"י התם להדיא וז"ל, לפיכך שאינו עולה אלא אחת לע' שנה דמיו יקרים, וכ"כ עוד בב"מ ס"א ב'), ולדבריו מה מעלה ומה מוריד באיזו שנה משנת חייו יעלה החלזון, והלא סופו לעלות ליבשה אימת שהוא, ועד שיעלה הוא יעלו בינתיים החלזונות האחרים, והרי בכל חלזון אין משתמשים אלא פעם אחת. ואם כוונת חז"ל שאין הרבה חלזונות וצריך להמתין על החלזונות הבודדים שיעלו, אי"כ זוהי הסיבה, ולא שעולה הוא אחת בשבעים שנה. ובכל אופן אין שום בסיס לקביעתו בפירוש זה, ואין שום צורך לזוז מהפשטות שאחת לשבעים שנה ישנה עליה גדולה של החלזונות, בכל גיל שיהיו.

וכאן המקום לציין, כי הגר"מ שטרנבוך שליט"א, אף שבהסכמתו לקונטרסו נמשך אחר קביעה תמוהה זו וכתב שהחלזון חי לכל הפחות שבעים שנה, מ"מ כשהדפיס תשובה זו בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ו' סי' ג) השמיט משפט זה, וכנראה שהבחין בקושי שבקביעה מוזרה זו.

ולעצם הענין שהחלזון עולה אחת בשבעים שנה, שלא שמענו כן בחלזון הפורפור"א כיום, הנה ז"ל הרדב"ז בתשובה (ח"א סי' תרפה), החלזון מצוי הוא בים, ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו, **ואחר שגלו ישראל לא היה עולה**, והשאיר נבזראדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו וכו', ואפשר שעד היום הוא מצוי, אלא שאין מכירין אותו, או שאין יודעין לצודו, גם כי אינם צריכים לו שצבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטס הנקרא בערבי ניל וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפילו על ידי גיהוץ. עכ"ל. ויש לציין שהרמב"ם הביא את תיאורי הברייתא אך לא הביא פרט זה שעולה אחת לשבעים שנה, וכתב "ובים המלח (היינו ים הגדול וכדלעיל) הוא מצוי", ולהרדב"ז הדברים מיושבים היטב

בענין חלזון התכלת

ומה שהקשה מהירושלמי שכתב שהחלזון יש לו גידים ועצמות, תמוה גם לשיטתו, שהרי הירושלמי לא הוציא זה אלא ממה שאמרו שכל בריה שחיה יותר מו' חודשים יש לה גידים ועצמות, וא"כ הפורפורה"א שחי יותר מו' חודשים ודאי מתאים לדברי הירושלמי. ואם נראה לנו שאין לו גידים ועצמות - הרי זו קושיה על הירושלמי גם אם נניח שהוא לא חלזון התכלת. (ואפשר שגדר גידים ועצמות של הירושלמי אינו בגידים ועצמות כשל בני"א)⁷². ועכ"פ נראה שאין בירושלמי זה סתירה לקביעת האחרונים שהפורפורה"א הוא חלזון התכלת.

ולענין ברייתו (תבנית דיוקנו) דומה לדג - כל הרואה תמונת חלזון הפורפורה"א יכיר שהוא דומה לדג. וכנראה ראה הרה"כ את תמונת הפורפורה"א בקונטרס בין תכלת לארגמן, שהכניס בטעות תמונה של חלזון אחר.

מאחר שפרט זה אינו קיים בזמן הגלות, ולכן לא כתב הרמב"ם אלא שהוא נמצא בים ותו לא.

⁷² והרה"כ בתגובתו למרבה הפליאה מתעקש לחזור על קושיא זו, וממשיך לטעון בלהט ש"אין שום פירוש שני לגידים ועצמות". וכנראה לא שת לבו למה שהודגש, שקושייתו אינה על קביעת האחרונים שחלזון הפורפורה"א הוא חלזון התכלת, כי אם על הירושלמי גופיה, שהוכיח שיש לחלזון גו"ע מכח מה שהוא חי למעלה מו' חודשים, ולו יהי שלא יקבל "שום פירוש אחר" בגידים ועצמות, מ"מ מוכרח הוא לענות אמן בעל כרחו שלחלזון הפורפורה"א - אף אם הוא אינו חלזון התכלת - מ"מ לפי הירושלמי יש לו גו"ע, שהרי חי הוא יותר מו' חודשים, שמכח הוכחה זו ממש הוכיח הירושלמי שלחלזון התכלת יש גו"ע. (שלא כתוב בירושלמי שענינו רואות שיש לו, אלא שהכלל הזה מוכיח שיש לו. ויש להוסיף שנראה שהכלל הזה והצורך להכריע על פיו הם בעיקר במינים שבהם על פי ראיית העין היה מקום לטעון שאין גידים ועצמות והוצרכו חז"ל ללמד שאינו כן מכוח הכלל המסור בידם, אבל זה שיש לשור הבר וללוייתן גידים ועצמות אינו צריך לראיות). ונמצא שאין שום סיבה שלא להעמיד את הירושלמי בחלזון הפורפורה"א ועכ"פ אין שום סתירה מהירושלמי לקביעת האחרונים.

בענין חלזון התכלת

יז

ולענין דמו שחור כדיו שכתב הרמב"ם^כ, גם אם אינו רוצה לקבל את ההשערה המסתברת שדבר זה לקוח מכתבי אריסטו שהיו לפני הרמב"ם כידוע^{כז}, מ"מ הרי הסכים שמקורו הוא מהירושלמי שדם דגים שחור וכהצפנת פענח, וא"כ אם חלזון בכלל הדגים, ע"כ דדמו שחור כמבואר בירושלמי, (ובאמת שחרות דם הפורפור"א איננה פחותה משחרות דם הדגים, ואף אם אין המציאות כן לדעת הרה"כ, אי"ז קושיא מכח שהפורפור"א הינו חלזון התכלת דבלא"ה נמי קשיא), ואם אין הפורפור"א בכלל דג, י"ל דהרמב"ם לשיטתו (לשיטת הרה"כ בדעת הרמב"ם) דהחלזון דג הוא, וא"כ הוכיח שדמו שחור, אבל לשאר ראשונים אין כל מקום לקביעה זו.^{כח}

^{כח} דם החלזון כשיוצא מהחלזון הוא שקוף ותיכף מתחיל להתחזק צבעו ונהיה בצבע סגול עמוק מאד (ראה תמונה בסוף קונטרס חותם של זהב) - ומ"מ יל"ד בזה דאפשר שאין זה בגדר "שחור כדיו".

^{כז} אלא שבעוד שבכתבי אריסטו אשר לפנינו אין הכרח לפרש שהוא שחור ממש כדיו אלא שהוא "כהה", וכפי שהוא במציאות כיום, מ"מ בתרגום הערבי של כתבי אריסטו (שכעדותו של הרמב"ם ראה את כתבי אריסטו מתוך תרגום זה) כתבו אסואד' שמשמעותו שחור כדיו (עי' חותם של זהב).

^{כח} עוד מה שנתלה בדברי ספר הקנה, כבר ידוע בבירור גמור שספר זה אינו לרבי נחוניא בן הקנה, אלא נתחבר מאוחר מאד (בין תקופת הראשונים לאחרונים), ועוד כתב החיד"א בשם הגדולים (ריש סדר תנאים ואמוראים) שיש בו הוספות מתלמידים ולא דסמכא הם, ואף בעניננו, אביא את לשונו בשלימות "זה הדג עולה מהים, ותיכף שיצא הולך ונתקע בארץ ונשרש שם, וראשו בחוץ, ושוחטין אותו, ולוקחין את דמו, הוא הדין (צ"ל הדם) שצובעין בו התכלת", וכל זה נגד תלמוד ערוך (שבת ע"ד ב') שכן צדי חלזון קושרין ומתירין, הרי שצדוהו ברשתות, (וגם לפי חידושו של הרה"כ אין לומר שהגמ' איירי בחלזון שאינו חלזון התכלת, שהרי איירי התם בחלזון דמלאכת המשכן), וגם נגד הגמ' בשבת (ע"ה א') שמוציאין הדם מהחלזון מחיים, וכן לשון הגמ' שם "הצד חלזון והפוצעו" ולא השוחטו.

ומה שנתלה הרה"כ בתגובתו בהסכמתו של הרב שטרנבוך, הדברים מפליאים, אחר שניכר היטב מדברי הרב כי לא בירר הסוגיא בכל היקפה בעצמו אלא סמך

בענין חלזון התכלת

עוד רגע אדבר במ"ש הגר"מ שטרנבוך בהסכמתו שיש חשש איסור בל תוסיף בלבישת תכלת אם אינה תכלת, ולעני"ד דבריו צ"ע, דבמנחות מ' א' איתא להדיא על קלא אילן דלא יהא אלא לבן, וכן מוכח שם למסקנת הסוגיא דהתולה קלא אילן במקום תכלת בטעות, אין איסורו אלא משום כלאים - אם הוא בטלית של פשתן, אבל בטלית של צמר משמע שאין כל איסור נוסף (מלבד ביטול מצות תכלת).

ועכ"פ כן פסקו כל רבותינו שאין איסור ללבוש ספק תכלת ואין שום חשש בדבר; מרן החזו"א זללה"ה התבטא על תכלת ראדזין^כ, שהלא אין שום הפסד בזה, ואילו היה צל צילו של ספק שזה התכלת - היו מקבלים אותה (מעשה איש ח"א עמ' קלב). מרן הקה"י זללה"ה התבטא שאם לא היו לומדים מכל הנהגה שלו היה לובש תכלת ראדזין, דאם לא יועיל לא יזיק (ארחות רבינו ח"א עמ' רמו). וכן השיב

בהרבה פרטים על דברי הרה"כ, וזו הסיבה שנמצאו בדבריו אותם קביעות קשות שישנם בדברי הרה"כ כגון שהחלזון חי למעלה משבעים שנה, נויש להעיר בעוד פרטים מדבריו בחלק המציאותי, וכגון מה שכתב שחסידי ראדזין לובשים כיום תכלת מחלזון הינטינה - דבר שאינו במציאות וכידוע שמתכלת זו א"א לצבוע כלל, ולא ראה הרב את טענות המצדדים בתכלת זו אלא ממה שהובא על ידי הרה"כ מדבריהם - למחצה לשליש ולרביע, ואין כל פלא על קביעתו כי "תירוציהם רחוקים מהאמת". כיו"ב יש להעיר על דברי הגר"ח"ק שליט"א שהביא שכתב לו "שהדברים נכונים, ושכך אמר החזו"א" והנה הדברים נכונים כלפי תכלת ראדזין שהייתה במציאות בחיי החזו"א ושאלוהו עליה, אבל לא ייתכנו כלפי חלזון הפורפורה שבחיי החזו"א לא היתה כל מציאות של צביעה בו וברור שהחזו"א מעולם לא נשאל עליו, וצ"ב כלפי מה אמרה הגאון שליט"א.

^כ לפני למעלה ממאה שנה חידש האדמו"ר מראדזין על מין דג מסוים שהוא חלזון התכלת, והנהיג כן בקהילתו, וכן קיבלו מנהג זה חסידי ברסלב. אך לא נתקבלו דבריו אצל גדולי ישראל (היום ידוע כי מלבד העובדה שהראיות שהובאו להוכיח שזהו החלזון הינם רופפות מאד, גם הצבע הכחול אינו יוצא מדם הדג אלא מהחומרים שמערבבים במהלך הצביעה). למרות זאת יש לציין כי המהרש"ם היה לו טלית עם התכלת הזו והיה לובשה בצינעא, וביקש בצוואתו שיקברוהו עמה, וכן היו עוד ת"ח (הג"ר איצלה מפוניבז', והג"ר עקיבא יוסף שלזינגר בעל לב העברי) שחששו לזה. וגם מהם יש להוכיח שאין שום חשש בלבישת ספק תכלת.

בענין חלזון התכלת

מרן הגר"א קוטלר זצ"ל לשואל, שאין שום חשש איסור ללבוש תכלת ראדזין, "ניט דא קיין חשש" (הגרד"צ הילמן זצ"ל^{כט}).

וכן מרן הגריש"א זללה"ה - אף שלא בירר לדינא שחלזון הפרפור"א הוא חלזון התכלת, מ"מ הורה הלכה למעשה דשרי ללבוש תכלת זו (אלא שהורה שהנוהגים להחמיר בזה ילבשו בצינעא, וכן נוהגים הת"ח כיום ע"פ הוראתו), וכן מרן הגר"נ קרליץ שליט"א, אף שאינו מורה ללבוש התכלת, מ"מ השיב לשואל, שאין חשש איסור ללבוש תכלת זו, וכן הורה מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א. גם העידו בפנינו בני ביתו של הגאון רבי חיים פנחס שיינברג זצ"ל, שהגם שלא חשש מדינא לחיוב תכלת זו ולא היה מטיל בכל טליתותיו תכלת, מ"מ באחת מהטליתות שלבש החמיר להטיל תכלת מחלזון הפרפור"א.

ולענין מעשה, אחר שנתברר כי אדרבה, דברי רבותינו הראשונים עולים בקנה אחד עם קביעת רבותינו האחרונים - החוות יאיר והיעב"ץ ודעימייהו - כי חלזון הפרפור"א הוא חלזון התכלת, אין לערער על הנהגתם של "הרבה בני תורה" (כלשון הגר"מ שטרנבוך שליט"א) הנוהגים להחמיר להטיל תכלת זו בציצית. והרי הענין חמור ונוגע לביטול חיוב דאורייתא, ואף שיש בזה מקום עיון ובירור כדרכה של תורה, אבל אחר העיון נראה שלא מצינו שום קושיא מכרעת לסתור קביעת האחרונים שזו היא התכלת של מצוה, ולא מצינו אפשרות לפקפק במה שעולה מסתימת דברי חז"ל בתוספתא דתכלת הבאה מן החלזון כשרה. והיאך נבטל חיוב דאורייתא ע"פ סתימת התוספתא והבנת גדולי אחרונים במקום שאין שום הפסד בדבר.

ונסיים בדברי מרנא החפץ חיים זי"ע (שמירת הלשון חתימת הספר פ"ו) שכתב דאם היה בזמנינו תכלת, ולא היה אפשר להשיג אם לא שיוציא על זה ארבעה וחמשה רובל כסף, "בודאי אין חשוד שום אדם מישראל, שישבות מלקיים המצוה מחמת זה".

^{כט} מובא בעלון 'מצות תכלת בזמנינו'. גם בארחות רבינו (ח"א עמ' רמו) הובא מהגר"א קוטלר זצ"ל שהשיב ע"ז דאם לא יועיל לא יזיק.

הערות מעשיות

למדקדקים להטיל התכלת בציצית^כ

א. במנין חוטי התכלת והלבן נחלקו רבותינו הראשונים^{כא}, ולמעשה סוגיין דעלמא הוא כהכרעת הגר"א בכמה דוכתי^{כב} ע"פ הספרי, דחוט אחד מהארבעה הוא תכלת והשלשה לבנים, וכדעת הראב"ד. וכן הורה הגרמ"מ קארפ שליט"א, וכן נוהגים הרבה מגדולי הת"ח המפורסמים^{כג}.

^כ כיוון שראינו הרבה מדקדקים המקפידים על קיום מצוה זו כהלכתה, אמרנו לצרף כמה הערות מעשיות בענין, שיש בזה הרבה תועלת. ואף שאין זה ממטרת החיבור, וגם כבר האריכו בדברים כמה ממחברי זמנינו, מ"מ אין דבריהם מצויים אצל כ"א, על כן הבאנו כאן את עיקרי הדברים הנוגעים למעשה.

^{כא} להרמב"ם חוט אחד מהשמונה הוא תכלת (דהיינו חצי חוט מדי החוטים), להראב"ד חוט שלם מארבעת החוטים הוא מתכלת, ולרש"י ולתוס' ב' חוטים מתוך הארבעה הם תכלת וב' חוטים לבן.

^{כב} יהל אור (דף כ"ו א' מדפי הספר) "ויותר נראה וכו' והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד, וכמש"ש שכ"ה עיקר, וכ"ה בספרי שלנו". וכ"ה בהגהותיו לספרי פ' כי תצא (פיסקא רלד), ועי' גם אמרי נועם (ברכות ט' ב'). וכן נהגו ונוהגים המיישרים ארחותיהם ע"פ הגר"א, כהג"ר יצחק שלמה זילברמן זצ"ל, ויבדלחט"א הג"ר שריה דבליצקי שליט"א.

^{כג} יש לציין כי המהרש"ם שחשש לתכלת ראדזין והיה לובשה בצנעא, ג"כ נהג כשיטת הראב"ד והטיל חוט שלם של תכלת, (וכמו שהעיד נינו הגה"צ ר' יצחק שבדרון שליט"א), וזאת אע"פ שהאדמו"ר מראדזין גופיה היה מורה כשיטת הרמב"ם דחוט אחד מהשמונה יהיה תכלת.

בענין חלזון התכלת

ב. בצורת הכריכה, יש להקפיד על עשיית "חוליות" כנזכר בגמ', וכמש"כ הראשונים דדוקא בזמן שאין תכלת אין מדקדקין בכך. והיינו (לדעת רוב ככל הראשונים) שיכרוך כל ג' כריכות בפני עצמם וזהו הנקרא חוליא, ולא יפחות מז' חוליות (שכ"א מהם הוא ג' כריכות) כנגד ז' רקיעים, ולא יוסיף על י"ג כנגד ז' רקיעים וז' אוירים ביניהם כמבואר בגמ'.

ולענין החוט הכורך, מבואר בגמ' שכשהוא כורך מתחיל בלבן ומסיים בלבן, ולדעת הרמב"ם היינו שכל הכריכות יהיו בתכלת מלבד הכריכה הראשונה הסמוכה לכנף והכריכה האחרונה הסמוכה לענף שיהיו בלבן, ולדעת התוס' והרא"ש היינו שהחוליא הראשונה תהיה בלבן והשניה בתכלת וחוזר חלילה לסירוגין עד שהחוליא האחרונה תהיה ג"כ בלבן (והנוהגים כהגר"א בחלוקת החוליות דלקמן יש להם לנהוג כדעה זו).

ולענין הקשרים, משמע בזה"ק שגם בזמן שיש תכלת יש להקפיד על ה' קשרים, ולכן אין קושרים על כל חוליא ממש אלא מחלקים את י"ג החוליות בארבעת האוירים שבין ה' הקשרים, ויש בזה מנהגים שונים המוזכרים בדברי רבותינו הראשונים, והמנהג המוזכר בכמה ראשונים (ספר החינוך, ופ"י הרא"ש עה"ת, ועוד) הוא לכרוך באויר ראשון ג' חוליות וכן בשני ובשלישי, ובאויר רביעי ד' חוליות. ולדעת הגר"א יש לכרוך בג' אוירים ראשונים ד' חוליות בכל אחד, ובאויר רביעי חוליא אחת. (הרוצה לעיין בפרטי השיטות בזה יעיין בקונטרס "שער כריכת התכלת" להרה"ג אי"ש רפמן שליט"א, ובקו"י "והיה לכם לציצית" שנת תשע"ג).

ולענין מעשה אין קפידא בכל זה שאינו אלא לכתחילה, וכמבואר בגמרא דאפי' לא כרך אלא חוליא אחת יצא.

ג. שיטת רש"י ותוס' (רפ"ד דמנחות) דיש לתחוב חוט הלבן בכנף לפני חוט התכלת, ואף שאינו לעיכובא וגם יש חולקים בזה, מ"מ לכתחילה נכון לדקדק בזה.

בענין חלזון התכלת

ד. מי שמתעכב מלהטיל תכלת באופן זמני מחמת סיבות מסויימות וחושש מלבטל מ"ע דאורייתא בכל רגע, יש עצה להקנות טליתו לאחר, וישאילנה ממנו, והו"ל טלית שאולה שפטורה מן הציצית כל ל' יום, ומ"מ לדעת המשנ"ב (סיי יד סק"ט) יכול לברך עליה (על חוטי הלבן, שהתכלת אינה מעכבת את הלבן), וכדין נשים שמברכות על מ"ע שהז"ג. וכל זה בתנאי שחוטי הציצית הם שלו ממש ולא שאולים (עי' רעק"א בשו"ע או"ח סי' יד), ולכן כשמקנה טליתו יפרש שאין הוא מקנה את הציציות. ואחר ל' יום ששוב חייבת הטלית בציצית (מדרבנן) יכול להחזירנה ולשואלה שנית.

ה. מרן הגרישי"א זללה"ה הורה שהמחמירים ללבוש התכלת יעשו כן בצנעא דווקא (והיינו שיצניעו חוטי התכלת).

ממכתבי הרבנים שליטי"א

הראו לי קונטרס לבוש הארון על ענייני תכלת, ז"א זיהוי מקור התכלת והחלזון וכל המסתעף, ועברתי עליו מהחל ועד כלה בכובד ראש, ודקדקתי בו בכל פרטיו וראיותיו, ומצאתיו פעולה שלימה והכרחית, עבודה גדולה ומשובחת, וראוי להפיצה בין הלומדים ולשום לב לכל הבירורים שבה ומקורותיה, וכנראה יש גם מה לסמוך על דברים אלו למעשה, ולכל הפחות לא ללעוג על אלה שהחליטו להשים תכלת זו בבגדיהם, כי לא לחינם החזיקו בזה למעשה, כי הדברים נכונים, וח"ו לדחותם בקש, והרוצה לעמוד עליהם יעיין מתוך הכתב.

ע"ז בעה"ח יום פורים של מוקפות תשע"ג לפ"ק

ישראל הלוי בעלסקי

בענין חלזון התכלת

ממכתבי הרבנים שליט"א

בני ברק מוצש"ק י"ח באייר תשע"א

לכבוד הרב ... שליט"א

עברתי על החוברת "חותם של זהב", וראיתי כי הדברים טובים ונכוחים, ואם כי יש דברים שאפשר להעיר עליהם ולא כל הראיות הם מוכרחות, מכל מקום אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמיתי לצבע התכלת, וכי דרך הפקת הצבע הידועה לנו היום הזה היא פחות או יותר הדרך שבה הפיקו את צבע התכלת בזמן חז"ל.

אני סבור שהדבר ברור, מעבר לכל ספק שיהיה ראוי לקחת אותו בחשבון. וזאת מאחר וברור שגם בזמן חז"ל והגמרא היו הגויים משתמשים וצובעים בצבע תכלת, ובכל ספרי חכמי אומות העולם המפרטים את כל סוגי הצבעים שהיו נהוגים באותם זמנים, מופיע חלזון זה כמקור לצבע, ואין שום אזכור לחלזון אחר שמפיקים ממנו צבע תכלת. וכיון שהוברר שניתן להפיק צבע תכלת מחלזון זה - דבר שראיתי בעיני - אין טעם להטיל ספק בזיהוי החלזון. גם דרך הפקת הצבע מופיעה בספרי חכמי אוה"ע מאותה תקופה, והיא דומה לדרך ההפקה הידועה לנו היום, כך שגם מבחינה זו אין לערער על זיהוי התכלת ודרך הפקתו.

אכן אולי יש מקום לדון דשמא על אף שברור לנו שזהו התכלת שנהגו בה בזמן חז"ל, מ"מ אין לנו להטיל תכלת בטליתות שלנו, משום שכבר למעלה מאלף שנים לא נהגו בישראל להטיל תכלת, ושמא יש שום טעם שאין לנו לחדש מצוה זו גם כשאנו בטוחים באמיתות התכלת, ואם כי אינני סבור כן, מ"מ הרי זו שאלה שיש מקום לדון עליה.

אמנם לאחרונה נשמעים טענות שונות והעלאת כל מיני ספקות בזיהוי החלזון ובצורת הפקת התכלת (או בגוון הצבע), דבר המנוגד לכל הגיון

בענין חלזון התכלת

ואינו ראוי להתקבל אצל כל בר דעת. וכל הראיות לכאן שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

ולדעתי מה שמביאם לטענות אלו, היא ההנחה שבדורנו אין ראוי לחדש מצוה שלא נהגו בישראל למעלה מאלף שנים, וכיון שאין כח ביד אדם לקבוע לבטל מצוה מטעם זה, הרי הם נמנעים מלהכנס לבירור הענין, וטורחים להטיל ספק בדבר שבהגיון אין ראוי להסתפק בו.

בכל אופן אני בהחלט מסכים עם המסקנות שבחוברת, שהדברים מוכיחים שזהו חלזון התכלת ודרך הפקתו כפי הידוע לנו היא דומה פחות או יותר למה שהיה נהוג בזמן חז"ל.

בכבוד הראוי, שמואל נדל

...ואף שלמעשה מכמה טעמים אי אפשר לחייב ללבוש התכלת כהוראת מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א, מ"מ בודאי אותם שזכו לברר הלכותיה ויצא להם כן ע"פ בירור פרטיה, צריכין לקימה, ואין מושג של בושת פנים בקיום ההלכה, וגם מי שחשקה נפשו עכ"פ להדר לקיימה גם אם אין מחוייבין בכך, ואף על צד ספק הרחוק, בודאי הידור וחיבוב מצוה יש בזה, וגדול שכרו...

וע"ז באעה"ח לכבוד המצוה ולומדיה

משה מרדכי קארפ

(מתוך מכתב שנתפרסם)

בענין חלזון התכלת

ממכתבי הרבנים שליט"א

כב' הרה"ח ... שליט"א.

נתכבדתי והביא לי ספרו, עדיין בכת"י, בשם לולאות תכלת וכו בירורים על ענין התכלת אשר המתחיל במצוה זו היה הגה"ק והנורא ר' גרשון העניך ליינר האדמו"ר מרדזין זצ"ל, והאריך והרחיב העמיק בכל הענינים. ובספרו עין התכלת עמ' רס"א כתב וז"ל, ויש לנו קבלה ברורה ועדות נאמנה שהרב הגאון הקדוש אור עולם מקאזניץ אמר שלפני ביאת הגואל יגלה א' מצות תכלת - וכידוע שכל דבר שבקדושה אינו הולך בפעם אחת רק בדרגות - ואף שזכה הגה"ק לחדש ענין וחיוב התכלת, וגדולי בני זמנו יש שחלקו ויש שהסכימו ויש שנמנעו ויש הרבה מגדולי עולם בזמנו שלבשו תכלת.

והנה בענין זיהוי הדג של התכלת נתקשו לקבל דעתו בזה, מפני המציאות, ומפני הקושיות שרבו ע"ז, וכבר ארבעים שנה לערך אחרי הגה"ק הנ"ל נכנסו ת"ח מופלגים בענין, ואף שקיבלו דעתו והכרעתו בחיוב לבישת התכלת, מ"מ לא קיבלו דעתו בזיהוי המין - ובעיקרון נתברר שהוא מין חלזון המונח בקונכיא, ומ"מ עדיין לא נתברר המין הנכון.

וכעת זה כמה שנים בחסדי הש"י שנתברר מין החלזון - שהוא במקום שציינו חז"ל ובפוסקים, והצבע היוצא ממנו הוא צבע תכלת המסור לנו בקבלה מדור דור, וגם סיבת שנפסק עשית התכלת מכוון, שממין זה אפשר לעשות תכלת וארגמן, והמלכות השתמשה בזה לצורך ארגמן - ואסרה להשתמש בזה (וכמובן שזה נסתובב משמיא וכמ"ש האר"י).

והנה אחרי שביקרתי במפעל המייצר את התכלת וראיתי את החלזון עודנו בחיים חיותו שצבעו כעין הים, וראיתי פציעתו ודם הכנוס בתוכו (לא דם נפשו), ומשתנה מגוון לגוון מעצמו, עד שמגיע לארגמן; ואחר זמן שמתייבש נעשה שחור כדיו [כמ"ש הרמב"ם] ואח"כ ע"י סממנים שפעולתם רק בשביל מעשה הצביעה, ולא נשארם ולא משפיעים על הצבע כלל, ואח"כ ע"י מנורה שיש בה סגולות וכחות הנמצא בשמש, הוא

בענין חלזון התכלת

מתהפך לגוון תכלת - וכל זה נעשה מתחילת העבודה לשמה ולשם מצות ציצית. ואח"כ הרתיחה ביורה וטבילת הצמר הלבן ביורה של צבעים ונצבע ונספג ונעשה צבע התכלת המקובל אצלנו, והוא עמיד וחזק שאינו עובר ע"י כיבוס וכמו שהחליטו המומחים בזה, (וכן היה סדר עשיתו כמבואר בכותבי העתים). ודיברתי עם אלו שהעלו חלזונות אלו ממקום שציינו חז"ל (אף שנמצאים בארצות הסמוכות לים התיכון כגון יון וספרד ושם נמצא לרוב), והרבה סוגיות וסתירות מובנים ומוסברים לפי זה.

וידוע דברי דרשת הר"ן שביאר בארוכה שהתורה ניתנה לישראל דווקא שהם עם קשה עורף ולא בנקל יקבלו חדשות ואינם מתפעלים מכל דבר עד שיבררו היטב - אמנם אחר שנתאמת אצלם הענין ימסרו נפשם ע"ז. ופשוט שכך הוא גם בענין זה, שעם ישראל ובני תורה נרתעים מכל דבר שלא היה בנמצא עד עכשיו; אמנם נראה שכל ת"ח וצורב שיעבור על הספרים שנתחברו בזמן האחרון על ענין זה יגיע למסקנה שיש מקום גדול לקיים המצוה כדינו ובשלימות. ועברתי גם על הספרים שיצאו לסתור והביאו גם דעת פוסקים מדורנו שאין חיוב לקיים מצוה זה - אך המעיין יראה, שבמין זה של חלזון מיושב כל הקושיות ורגלים לדבר שהוא התכלת הנכון. וכן כמה וכמה מגדולי הדור יראים ושלמים שהתחילו לקיים מצות תכלת בצנעה, והכל הולך קמעה קמעה, ונזכה בקרוב שכלל ישראל יקיימוהו ברוב עם - ונקוה שיהיה ע"י משיח צדקנו.

עמרם אופמן

מו"ץ העדה החרדית

(מתוך הסכמה לספר לולאות תכלת)